MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

LIV

ORADEA • 2024

ORADEA ÎN „OGLINDA" VENEȚIANĂ (SEC. XVII)

Florina Ciure*

ORADEA IN THE VENETIAN "MIRROR" (17TH CENTURY)
ABSTRACT

The article aims to present the way in which the realities of this part of Europe were perceived in Venice. Information about Oradea can be found in the accounts of Venetian travellers, sometimes in the service of the Transylvanian princes, in the reports or "notices" sent to the Venetian authorities by the ambassadors of the Serenissima, as well as in some books printed in the lagoon city. The Venetians knew the strategic importance of the city and its fortress, its cathedral, they had information about its inhabitants, as well as about the political events that influenced its destiny. Despite some inevitable inaccuracies, overall, it can be stated that the Venetian "mirror" truthfully reflects the realities from Oradea in the 17th century and that the image that the Venetians formed about the people of Oradea was close to the truth and relatively complete, because it resulted from the continuous flow of information received in the lagoon city on different ways.

Keywords: Venice, Oradea, 17th century, Ottomans, Habsburgs.

Dincolo de puterea sa militară și economică, ceea ce a făcut ca la începutul secolului al XVI-lea să stăpânească un vast teritoriu – *Terraferma* –, cuprins între Alpi la nord și Pad la sud, râul Adda la vest, iar în est îngloba Friuli și Istria, la care se adăuga *Stato da Mar*, care cuprindea posesiunile costiere din Dalmația, cât și unele insule din Mediterana, precum Creta și Cipru, Veneția a rămas cunoscută în istorie și pentru arta diplomaților săi. În timp ce alte state se limitau la trimiterea unor misiuni diplomatice temporare, Veneția va menține mult timp ambasadori permanenți la Constantinopol și la Roma, iar de la mijlocul veacului al XV-lea și în cea mai mare parte a statelor europene. În plus, patricienii venețieni considerau drept un privilegiu obligația de a servi Statul. Dacă se afla într-o țară străină în calitate de ambasador, negustor sau agent secret – de obicei aceeași persoană îndeplinea toate cele trei funcții deodată –, venețianul se simțea obligat să relateze amănunțit tot ceea ce observase: raporturile sociale și instituționale, activitățile comerciale, organizarea religioasă și, în general, obiceiurile locuitorilor. Astfel, la Veneția soseau știri din toată lumea, prin intermediul diplomaților *Serenissimei*, al negustorilor sau spionilor, pe baza acestora putând fi reconstituite evenimentele politice care au influențat destinul Oradiei în veacul al XVII-lea.

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal/Universitatea din Oradea, Centrul de Studii Interdisciplinare; e-mail: florinaciure@gmail.com.

Orașul de pe Crișul Repede a fost menționat în rapoartele sau *dispacci* ambasadorilor *Serenissimei*, în scrisorile unor călători venețieni, aflați uneori în slujba principilor transilvăneni, sau în unele cărți tipărite în orașul lagunar.

Protonotarul apostolic Giorgio Tomasi[1], secretarul principelui Transilvaniei Sigismund Báthory (1581-1597; 1598-1599; 1601, 1601-1602), a menționat în lucrarea sa, *Delle guerre et rivolgimenti del Regno d'Ungaria e della Transilvania*, apărută la Veneția în 1621, evenimentele care au văzut Ungaria și Transilvania implicate în confruntările dintre Liga Sfântă și Imperiul Otoman în perioada 1593-1606, iar referitor la Oradea consemnează că „este renumită pentru episcopia sa și pentru mormintele sacre ale unor regi ai Ungariei"[2]. Tomasi se referă la catedrala gotică din Oradea cu hramul Sfintei Fecioare Maria, parțial distrusă de tătari în timpul marii invazii din 1241, în care a fost înmormântat regele Ladislau I cel Sfânt (1040/1043-1095), precum și alte capete încoronate ale Ungariei[3]; dar, conform cronicilor maghiare, și trupul reginei Maria de Anjou[4] a fost pus într-un mormânt din aceeași biserică, motiv pentru care Sigismund de Luxemburg și-a exprimat dorința de a-și dormi somnul de veci într-un mormânt lângă cel al primei soții. Catedrala, care, prin urmare, a servit și ca mormânt al regilor Ungariei, a fost însă devastată în iunie 1565 de către protestanți[5], aflați în conflict cu catolicii, apoi demolată prin voința principelui Gabriel Bethlen (1613-1629)[6].

Girolamo Albrizzi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea), tipograf și editor venețian descendent al unei familii străvechi și nobiliare din Bergamo, a publicat periodice printre care *La Galleria della Minerva*, apărută la Veneția în 7

---

[1] De origine venețiană, Giorgio Tomasi a sosit în Transilvania în jurul anului 1595, ca protonotar apostolic pe lângă nunțiul Alfonso Visconti, devenind, în 1596, secretarul personal al principelui Sigismund Báthory. În 1599 a fost trimis de noul principe, Andrei Báthory, la Roma, cu misiunea de a-i anunța suveranului pontif urcarea sa pe tronul Transilvaniei. Nu se cunoaște nimic despre Tomasi o îndelungată perioadă de timp, dar, în anul 1621, după propriile-i afirmații, se afla la Graz, ca „segretario in capite c'ol Nuntio Conte di Portia". A scris și o operă apologetică, în care preamărește casa Báthory: *LA BATTOREA* DI MONSIGNOR GIORGIO TOMASI Pronotaio Apostolico, Distinta in Dve Libri. All'Illustriss., & Reverendiss. Monsig. Leonardo Mocenigo. Vescovo di Ceneda. *Nella quale si contengono l'origine antichissima della Casa Battori et del Serenissimo Sigismondo, Prencipe di Transilvania. L'Historia delle attioni heroiche de' Signori Battori, et delle guerre fatte dall'Altezza di Sigismondo valorosamente contro Turchi. Gli accaduti, che l'astrinsero a rinunciare lo Stato più d'una volta all'Imperatore, et anco al Cardinal Battori. Le cagioni del Divortio seguito tra 'l medesimo Prencipe, et la Serenissima Maria Christierna d'Austria sua moglie. La morte miserabile del sudetto Cardinale, a cui fu empiamente da un suo benificato troncata la testa, et altri successi, battaglie et cose degne di memoria*. Con privilegio, et licenza de' superiori, in Conegliano per Marco Closeri, 1609. Referințe despre Tomasi se găsesc în: *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, vol. îngrijit de Maria Holban, București, 1980, p. 665-670; Ioan Domșa, *O descriere italiană a Transilvaniei și țărilor românești din timpul lui Mihai Viteazul*, în *Transilvania*, nr. 6-7, 1944, p. 452-461; Idem, *Referințele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania și Țările Române*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din din Cluj*, X, 1945, p. 290-320; George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Țările Române și Italia până la 1600*, București, 1975, p. 327-328.

[2] DELLE GUERRE ET RIVOLGIMENTI DEL REGNO D'UNGARIA e della Transilvania, con successi d'altre parti. *SEGUITTI SOTTO L'IMPERIO di Rodolfo e Matthia Cesari;* SINO ALLA CREATIONE IN IMPERATORE di Ferdinando II. Arciduca d'Austria. *Di Monsignor Giorgio Tomasi Veneto, Protonotario Appostolico & Secretario del Prencipe Sigismondo Battori.* ALL'ILLUSTRISSIMO SIG. ET PATRON COLENDISSIMO il Signor Conte Gio. Battista Gambara. *CON PRIVILEGII.* In Venetia, MDCXXI, *Appresso Giovanni Alberti. Con Licenza de'Superiori*, p. 66.

[3] Kerny Terézia, *Királyi temetkezések a váradi székesegyházban*, în *Váradi kőtöredékek*, f. a., p. 162-163, 167; L. Borcea, *Bihorul medieval. Oameni, așezări, instituții*, Oradea, 2005, p. 67-68.

[4] *Magyarország történeti kronológiája*, vol. I, *A kezdetektől 1526–ig*, Budapesta, 1981, p. 233.

[5] *Istoria orașului Oradea*, coord. L. Borcea, Gheorghe Gorun, Oradea, 1995, p. 110-111.

[6] *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*, vol. I, *Zona palatului episcopal*, coord. Adrian Andrei Rusu, Oradea, 2002, p. 57.

volume între 1687 şi 1690. A fost printre cei mai importanţi editori din nordul Italiei care s-a dedicat acestui tip de activitate[7]. O lucrare interesantă, *L'Origine del Danubio*, a fost publicată de Albrizzi la Veneţia în 1684. Cartea, atribuită germanului Sigmund von Birken, tratează geografia şi pe scurt istoria zonelor străbătute de Dunăre, de la izvor până la ieşirea marelui fluviu în Marea Neagră[8]. Autorul, însă, nu menţionează doar regiunile situate în apropierea râului, ci îşi extinde „explorările" către zonele învecinate, astfel avem următoarele informaţii despre Oradea: „Cetatea Varadino sau Gran VVaradino Gros VVardein, unde în biserica cetăţii sunt îngropaţi regii Ladislau şi Sigismund, care însă de către calvini locuitori acum ai locului a fost demolată şi zidită în interiorul bastioanelor, iar oficiile divine sunt celebrate sub un şopron, adică un acoperiş asemănător cu un grânar. Varadino este un oraş remarcabil şi mare, iar dincolo de măreţia sa are trei sate frumoase"[9]. Aici a fost prezentată şi o hartă a oraşului[10]. Aceeaşi hartă a Oradiei şi o descriere neidentică, dar foarte asemănătoare au fost publicate un an mai târziu, în cea de-a doua ediţie a aceleiaşi cărţi apărute la Nürnberg şi Bologna, în traducerea lui Pietro Francesco Govoni[11].

Într-o carte apărută la Veneţia în 1687, *L'Ungheria compendiata dal Sig. Co: Ercole Scala*, se menţionează din nou cele trei cartiere ale Oradiei, catedrala care a adăpostit osemintele regilor şi acţiunile calvinilor: „Puternicul şi importantul oraş Varadino, numit în germană Grossvvardein, care se află în faţa Transilvaniei, este aşezat pe râul Criş, nu dincolo de Ungaria Superioară; este alcătuit din trei sate, cu un nou zid regal, în afara vechiului zid de aici, Biserica acestei mari cetăţi era deja folosită ca păstrătoare a cadavrelor celor doi regi Ladislau şi Sigismund, dar mai târziu o parte din popor căzând în împărăţia calvinismului, au demolat împreună cu Templul, şi Mormintele, pe lângă alte Mănăstiri Sacre, restrângând cele demolate în măruntaiele unui bastion, şi cu aceasta au redus celebrarea oficiilor divine într-un spaţiu liber acoperit de scânduri"[12]. Această descriere cuprinsă în opera lui Ercole Scala este inclusă într-un miscelaneu

---

[7] Giorgio E. Ferrari, *Albrizzi, Girolamo*, în *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. II, Roma, 1960, p. 58.

[8] V. Valentina Oneţ, *Dunărea într-o veche tipăritură veneţiană de la 1685*, în *Axis Libri*, anul IV, nr. 11, iunie 2011, p. 2-3.

[9] *L'origine del Danubio, con li nomi antichi, e moderni di tutti li Fiumi & Acque, che in esso concorrono, come anche delli Regni, Provincie, Signorie e Città irrigate dal detto Fiume, fino dove sbocca nel Mare Eusino*, adornato con 44 Figure in Rame, dedicata all'Illustrissima & Rev. Sig, il Sig. Pietro Lion, Vescovo di Ceneda, e Conte di Tarzo, in Venetia, MDCLXXXIV, All'Insegna del Nome di Dio, dietro la Chiesa di S. Zulian, Con Licenza de' Superiori e Privilegio, p. 120.

[10] Ilustraţiile din cartea lui Sigmund von Birken sunt opera gravorului din Nürnberg, Jacob Sandrart (1630-1708), care s-a inspirat din lucrările lui Wilhelm Dilich (1571-1650), care publicase *Ungarische Chronica* în 1600, şi ale lui Johan Sibmacher (Árpád Jancsó, Loránd Balla, *Timişoara veche, imagini de epocă*, vol. III, Timişoara, 2006, p. 9).

[11] *L'origine del Danubio, con li nomi antichi, e moderni di tutti li Fiumi & Acque, che in esso concorrono, come anche delli Regni, Provincie, Signorie e Città irrigate dal detto Fiume, fino dove sbocca nel Mare Eusino*. Annessovi un breve Compendio della Cronica Ungara, e Turchesca, & adornato con 40 Figure in Rame delle Principali Città, e Fortezze dell'Ungaria, Transilvania, e Croatia; Con un breve racconto de'Fatti memorabili, occorsi nelle Guerre di Candia; Polonia, & Ungaria contro il Turco, come anche dell'Assedio, e liberatione di Vienna, acquisto di Strigonia, e d'altre Piazze, & attacco di Buda. Tradotto dall'Idioma Tedesco in Italiano da Pietro Francesco Govoni. Aggiuntovi in questa secunda Editione altre dieci Figure in Rame, & il suo Indice. All'Altezza Serenissima di Alessandro II, Duca della Mirandola, Concordia &c. in Norimberga, & in Bologna, MDCLXXXV, Gioseffo Longhi, Con Licenza de' Superiori.

[12] L'VNGHERIA COMPENDIATA DAL SIG. CO: ERCOLE SCALA. *Nuouamente Stampata con le Città più rimarcabili di quel Regno, che cadono scolpite all'oculare inspettione*, Come pure descritta la Serie d'ogni suo Regnante, insieme con le più esatte prerogatiue, che vniuersalmente accompagnano il Paese, Riti, e Costumi di quei Popoli. E nel fine i Gloriosi Progressi fatti dall'Armi Cesaree nel medemo Regno dalla Liberatione di Vienna, Anno 1683. Infino all'Anno 1686. Con l'Assedio, e Presa della Real Città di BVDA, & altri felici Successi. CONSECRATA *Alla Sacra Cesarea Real* Maestà DI ELEONORA MADDALENA Teresa Imperatrice de sempre Augusta, Nata Principessa di Neuburg. IN VENETIA, M. DC. LXXXVII. APPRESSO Leonardo Pittoni *Con Licenza de'Superiori, e Priuilegio*. Si

cuprinzând 84 de opuscule, păstrat în Biblioteca Națională Marciana din Veneția[13]. Este vorba de cel numerotat cu cifra doi[14], pentru ca un altul, cu nr. 82, publicat de Girolamo Albizzi cu ocazia cuceririi Oradiei de către imperiali (1692), să preia parțial informațiile conținute în cartea dedicată cursului Dunării: „la Graniţele Ungariei şi Transilvaniei, pe malurile râului Criş, mai numit Kreisch, Korosch şi Keres, se ridică oraşul Oradea, denumit şi Oradea Mare, sau GrosVvardein, cheie nu numai a Ungariei Superioare ci şi a Transilvaniei. Capacitatea lui este de remarcat, dar mai mult este Cetatea, care îl domină şi îl apără, dotată cu bastioane mari şi bine lucrate şi palănci irigate de apa vie a râului, pentru ca odată cu extinderea mlaştinilor să rămână mai asigurat. Populația sa a fost cândva considerabilă şi a dat motive să se extindă locuințele în trei târguri fermecătoare din împrejurimi, dintre care unul în Palanca, pentru comoditatea oamenilor concurând la stabilirea şederii lor în acel loc. A trecut în stăpânirea Coroanei Ungariei timp de veacuri şi se mândreşte cu onoarea de a fi păstrat osemintele a doi regi Ladislau şi Sigismund, aşezate în biserica cetății cu hramul Sfântului Ladislau. Înstăpânindu-se aici secta calvinilor a mers până acolo încât a dărâmat amintirile cinstite ale acelor doi mari Prinți, aşezând urnele lor în interiorul bastioanelor, în a căror vecinătate, sub un acoperiş, au permis să fie celebrate oficiile funerare divine”[15].

Nicoló Beregan s-a născut la Vicenza în februarie 1627 și a murit la Veneția la 17 decembrie 1713. A fost un avocat foarte respectat la Veneția, dar și om de litere și membru al diferitelor academii. A tradus clasici latini, a fost istoriograf al războiului turc din Europa în timpul Ligii Sfinte, precum și poet și scriitor de melodrame pentru spectacole în teatrele venețiene[16]. Descrierea orașului Oradea inclusă în cartea sa, *Historia delle guerre d'Europa*, este interesantă, deși nu exactă: „Varadino este situat deasupra unui braț al râului Chrisio numit Sebekeres, adică râu alb, care desparte Transilvania de Ungaria Superioară. Orașul nu este foarte puternic, dar la mijloc este apărat de o cetate foarte bine dotată; care, înălțându-se în formă circulară pe o piatră solidă, este străjuită de cinci mari bastioane făcute în formă de urechi, și rămâne fortificată la interior de un alt zid, care înconjoară cetatea, căreia îi face ocol o groapă foarte adâncă umplută cu apă de izvor, săpat din piatră”[17].

În cărțile tipărite în orașul lagunar există și informații despre locuitorii orașului Oradea, obiceiurile și particularitățile sistemului lor juridic: „Locuitorii acesteia întotdeauna s-au remarcat mult mai mult decât alții. Ei se diferențiază, atât ca religie, cât și ca ascultare, după bunul lor plac, și în neînțelegerile ivite între ei; sunt însă uniți în angajamentul lor de credință, respectă întodeauna legile în caz de pericol; cuvântul lor prevalează asupra oricărui document public, autentic. Urăsc și consideră abominabile vrăjmășiile lor private, întrucât adesea decesele slujbașilor sau rudelor rezultă indirect din acestea, astfel că ori de câte ori apar diferențe între ei, din cauza onoarei, fiecare decizie este încredințată Spadei […]. În cauzele penale, indiferent de

vende all'Insegna della Speranza. Referitor la opera lui Ercole Scala, a se vedea Ovidiu Mureşan, *Un bestseller italiano della fine del XVII secolo riguardante le città e le fortezze del Banato e della Transilvania Occidentale*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300-1700)*, vol. editat de Cristian Luca şi Gianluca Masi, Brăila–Veneția, 2007, p. 227-246.

[13] *Relazioni di vittorie delle armi cesaree sopra turchi.*

[14] *Descrizione della citta', e fortezza del Gran Varadino*, In Venetia, Presso Leonardo Pittoni.

[15] *Distinta relatione del Sito, Dominio, Bloccata, Assedio, e Conquista dell'Importante Piazza di Gran Varadino ne' confini dell'Ungaria Superiore, e Transilvania, presa dall'armi imperiali li 5 giugno 1692*, In Venetia, MDCXCII, Per Girolamo Albrizzi. Con Licenza de' Superiori.

[16] G. E. Ferrari, *Beregan, Nicolò*, în *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. VIII, Roma, 1988, p. 804-805.

[17] *HISTORIA DELLE GUERRE D'EUROPA dalla comparsa dell'Armi OTTOMANE NELL'HUNGHERIA l'anno 1683*, di NICOLA BEREGANI NOBILE VENETO, PARTE PRIMA, IN VENETIA, appresso Bonifacio Ciera, MDCXCVIII, con Licenza de' Superiori e Privilegio, p. 387.

furt, Justiția nu procedează prin inchiziție, ci la cererea părții prejudiciate, [...] și de aici rezultă că infractorii sunt rar pedepsiți [...]"[18].

Unii autori se limitează la a cita Oradea printre alte locuri din Transilvania sau a așterne pe hârtie informații despre unele personalități din viața politică și ecleziastică a orașului și despre evenimentele care au influențat soarta locuitorilor săi. Un episod întâlnit frecvent în scrierile apărute la Veneția este asediul eșuat al cetății Oradiei de către otomani în anul 1598. Poate fi citat ca exemplu: „În anul [1]598, la 29 septembrie, Homar Bassa a mers să-l asedieze cu șaizeci de mii de luptători, dar a găsit o rezistență atât de viguroasă în comandanții Melchiore de Redern [Melchior von Redern] și Kirel Georgi [Király György], încât în douăsprezece atacuri nereușite a lăsat acolo treisprezece mii de luptători; & în 3 noiembrie a ridicat rușinos asediul. Dar a fost ajutorul Domnului Dumnezeu, pentru că erau doar două mii de soldați din garnizoană și dintre aceștia deja o mie trei sute au murit în viguroasa apărare"[19]; „Acest oraș arhiepiscopal și mare a suferit în anul 1598 un asediu strict, cu 60.000 de luptători, sub conducerea lui Homar Bassà, dar cu vitejia lui Melchiore de Redern, și a lui Kirel Georgi care erau comandanți, pașa a fost de 12 ori curajos respins în 12 atacuri, pe care le-a încercat în zadar, cu pierderea a 13.000 de oameni; astfel încât îi convine în luna noiembrie să abandoneze cu disperare asediul; Aici a intervenit mila lui Dumnezeu, care este infailibilă, căci acea garnizoană nu a fost numeroasă, doar 2.000, din care 1300 s-au stins lamentabil în atacuri"[20]; sau „când în anul 1598, luată în vizor de prepotența otomană, a fost atacată de o armată puternică de 60 de mii de barbari sub conducerea lui Osmar Pașa. Vegheau la apărarea ei doi comandanţi curajoși, Melchior von Redern și George Király, care, cu o garnizoană de doar două mii de luptători, apărare disproporţionată în fața numeroaselor atacuri, au susținut mai mult cu ajutor divin decât prin forța umană formidabilul asediu. În acesta au murit o mie trei sute de creștini, respingând cu fermitate douăsprezece puternice asalturi, în care au căzut morţi treisprezece mii de turci, iar Pașa, confuz din cauza pierderilor rușinoase, în luna septembrie renunţă la asediu, cu mare atingere adusă prestigiului său"[21].

Iezuitul Horazio Torsellini a scris *Ristretto dell'historie del mondo*[22]; în partea a treia a lucrării analizează situația internă a principatului Transilvaniei, schimbările frecvente ale persoanelor care s-au aflat la conducerea acestuia: "[Sultanul] l-a învins și pe Rakoczi, care primind favoarea de a fi ales din nou de acele Stări, alungându-l din Oradea pe Barcsay[23], care renunțase la Principat, s-a unit cu Valahul, nesupus față de Sultan, deoarece a ucis un ambasador de-al său, care-i aducea moartea, sub pretextul poruncilor suverane; dar a fost înfrânt de acesta, și învins, întrucât Statele nu au dorit să se revolte din cauza grațierii promise de pașă împreună cu banii pretinși pentru războiul trecut"[24]; „[Marele Domn]" pentru a se controla, totuși, într-o altă parte, el cere intervenție împotriva lui Rákóczi; pe când mai înainte, Sultan Galga, fratele hanului, a intrat în Moldova, și după ce a învins armata acelui voievod, care abia și-a putut salva viața, a trecut în Valahia, nimicind

[18] *L'Ungheria compendiata dal sig. co: Ercole Scala*, p. 56-57; *Descrizione della citta', e fortezza del Gran Varadino*.

[19] *L'origine del Danubio*, p. 121.

[20] *L'Vngheria compendiata dal sig. co: Ercole Scala*, p. 55.

[21] *Distinta relatione*.

[22] *RISTRETTO DELL'HISTORIE DEL MONDO* del Padre HORATIO TORSELLINI Della Compagnia di GIESV col Supplemento di Lodouico Aurelij Perugino traduttore dell'Opera, con la Seconda Parte di Bernardo Oldoini Genovese fino l'anno MDCL, accresciuto in quest'ultima impressione della Terza Parte fino l'anno MDCLXIII, IN VENETIA, MDCLXIII, con Licenza de' Superiori, e Privilegio, [prima parte] 514 p.

[23] Acațiu Barcsay, principe al Transilvaniei (1658-1660).

[24] RISTRETTO DELL'HISTORIE DEL MONDO Dall'Anno M.DC.L. fino al M. DC. LXIII. *PARTE TERZA. DEL SIGN. DOTTOR A. M. B.* IN VENETIA, M.DC.LXIII. Presso Gio: Pietro Bigonci *Con Licenza de'Superiori, e Priuilegio*, p. 49.

pe acei oameni care s-au răzvrătit împotriva Porții cu Prinții lor uniți cu Transilvăneanul. Aceștia, cu noroc, au înfrânt un grup de turci lângă Oradea, pe care au întărit-o, la fel ca alte cetăți; dar pașa din Buda, trimis împotriva lui, ocrotindu-l pe Barcsay, căruia orașul Cluj i s-a supus, și împreună cu valahii și moldovenii devotați Porții l-au distrus și nimicit total pe Rákóczi, într-o luptă atât de înverșunată încât ambii au căzut morți acolo. Dar, întrucât acea armată și-a continuat raidurile și asupra celor două comitete ale Ungariei, jefuind totul, a avut grijă de aceasta împăratul (a cărui protecție a fost implorată și de văduva lui Rákóczi cu promisiunea de a deveni creștină împreună cu fiul ei) să preia cetatea Sătmar cu acordul comandantului; Turcul a avansat apoi până la Oradea, care, de mult timp rezistă asediului, pe lângă ajutorul oferit de Imperiu, nu mai puțin merită să se predea în condiții bune. În cele din urmă, Barcsay a fost restaurat în Principat, dar nu și cu cetățile principale, cărora li s-a dat un comandant special"[25].

Eșecul expediției conduse de Gheorghe Rákóczi în 1657 în Polonia pentru a obține coroana acelui stat a fost urmat de campanii militare ulterioare ale otomanilor de pedepsire a principelui Transilvaniei. Căderea Oradei la 27 august 1660, în urma asediului otoman, a scos la iveală planurile Porții, care urmăreau să împiedice orice amestec al habsburgilor în Transilvania. La aceste fapte se referă și Nicoló Beregan: „După diverse cazuri, și multe revoluții, Transilvania a fost eliberată de sub stăpânirea ungurilor, odată cu cesiunea Oradiei făcută lui Gheorghe Rákóczi, în timpul vieții sale, ucis Gheorghe în anul 1660 în bătălia contra turcilor, văduva lui Rákóczi a refuzat să predea cetatea, în conformitate cu convențiile, în mâinile împăratului"[26].

Ambasadorul Serenissimei la habsburgi, Alvise Molin[27], a informat autoritățile venețiene despre evenimentele petrecute în Transilvania, care au culminat cu căderea Oradiei în mâinile otomanilor[28]. Acesta a transmis depeșe în intervalul 9 septembrie 1660-22 ianuarie 1661, în care relatează, printre altele, că potrivit ultimelor ştiri locuitori urbei „se apără cu îndârjire", şi „că cei de dinăuntru s-au prefăcut că arde cetatea, unii chemându-i pe turci în ajutor. Crezut de către turci adevărat incendiul, în dezordine şi cu furie s-au grăbit să o atace", mulţi dintre ei suferind răni sau chiar pierzându-şi viaţa[29]. În realitate a fost vorba de un incident nefericit care a provocat în data de 14 august pierderea întregului lor arsenal, distrugerea unei părţi din zidul estic al cetăţii şi moartea a peste 100 de apărători[30]. Molin aminteşte că turcii, după mai multe încercări, reuşesc să rezolve o problemă foarte importantă, golirea apei din şanţul cetăţii[31]. Potrivit legendei,

[25] *Ibidem*, p. 53-54.

[26] *HISTORIA DELLE GUERRE D'EUROPA dalla comparsa dell'Armi OTTOMANE NELL'HUNGHERIA l'anno 1683*, di NICOLA BEREGANI NOBILE VENETO, PARTE PRIMA, p. 387.

[27] Acesta a îndeplinit numeroase funcţii în administraţia *Serenissimei*, de exemplu *savio agli Ordini*, *savio di Terraferma*, *savio alla Scrittura*, *savio del Consiglio*, *provveditore alle Beccarie*, dar a fost şi ambasador extraordinar pe lângă Carol al II-lea de Gonzaga în 1638, pentru succesiunea la Ducatul de Mantova. La 22 septembrie 1656 este ales ambasador la curtea imperială, dar din cauza morţii lui Ferdinand al III-lea (2 aprilie 1657) a ajuns la Viena în 30 septembrie 1658, fiind primit doar la 18 octombrie. Întors cavaler de la Viena, Molin şi-a reluat funcţiile administrative. Însărcinat cu tratativele de pace în Levant, la 18 octombrie 1669 a fost numit ambasador extraordinar la Poartă, unde a rămas până la moarte, survenită în 21 august 1671. A se vedea: Maria Teresa Pasqualini Canato, *Alvise Molin*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. LXXV, Roma, 2011 (http://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-molin_%28Dizionario-Biografico%29/).

[28] Vezi: F. Ciure, *Cucerirea Oradiei de către otomani (1660) în surse venețiene contemporane*, în *Crisia*, XLV, 2015, p. 111-117.

[29] *Ibidem*, p. 114.

[30] L. Borcea, *Contribuții la istoria orașului Oradea în timpul stăpânirii otomane (1660-1692)*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 111, Idem, *Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea, 2005, p. 282; Doru Marta, *Cetatea Oradiei. De la începuturi până la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Oradea, 2013, p. 51.

[31] *Istoria orașului Oradea*, p. 146-147; a se vedea și Alexandru Pop, *Cuibul ocrotit de ape – Sistemul hidrografic defensiv al cetății și al orașului Oradea în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Oradea, 2015.

secretul le este dezvăluit de o femeie pentru a-şi salva fiul, capturat de tătari sau de turci[32], astfel că situaţia apărătorilor devine din ce în ce mai dificilă. Ambasadorul consideră că „dacă reuşesc să reziste cei din interiorul cetăţii luna aceasta, şi dacă încep ploile şi vremea rea se poate crede pe bună dreptate că turcii vor decide să se retragă, deoarece fiind aşezată Oradea între ape şi mlaştini [...] nu vor putea rezista mult timp în acel loc"[33], iar pentru a demonstra cele afirmate ataşează un desen cu schiţa cetăţii.

Într-un *dispaccio* trimis de la Gorizia în data de 17 septembrie, ambasadorul Molin îi cere scuze dogelui că nu i-a comunicat vestea căderii Oradiei, ajunsă la Ljubljana tocmai când era pe punctul de a trimite precedentul *dispaccio*, neavând confirmarea celor întâmplate, chiar dacă a cercetat pe lângă „prim-ministrul Portia"[34]. În ziua următoare au sosit scrisori prin curier de la generalul de Souches şi de la palatinul Ungariei cu vestea tristă „că a murit comandantul Oradiei într-un asalt dat de turci unui bastion al acelei cetăţi", şi neavând speranţa vreunui ajutor „şi cu frica de a fi până la urmă nimiciţi de forţa mai mare a turcilor, şi tăiaţi în bucăţi" au decis să abandoneze lupta, „astfel că scoţând steagul alb au negociat, şi în data de 24 luna trecută le-au predat turcilor cea mai importantă cetate, cucerită de câteva secole de acei barbari, cu condiţia de a-şi salva vieţile şi bunurile. Aveau în Oradea muniţii de război şi provizii pentru două luni, şi dacă nu le-ar fi lipsit comandantul, ar fi fost nevoiţi turcii să o abandoneze"[35]. „Din cauza acestei mari pierderi trebuie să plângă întreaga creştinătate – spunea Molin –, deoarece prea mari beneficii dobândesc turcii". Alvise Molin întrevede desfăşurarea faptelor, convins fiind „că turcii vor domoli şi acoperi cu promisiuni de pace toate cuceririle lor", având în vedere că odată cu căderea Oradiei „rămâne întreaga ţară invaziei turcilor expusă şi abandonată"[36]. Întors la Ljubljana, la 6 octombrie reprezentantul veneţian transmite că „sosise *aviso* despre cucerirea de către Ali a Oradiei, primit de Marele Vizir, de Vizir şi de întreaga curte şi popor cu atât de mare bucurie, că pe lângă focurile şi petrecerile date în oraş şi expedierea de curieri în toate părţile vaste ale regatului, spre laudă şi spre dispreţul creştinătăţii au tăiat capetele unui mare număr de creştini, aruncându-le la câini şi în râuri". În plus, „toată lumea zicea prin Adrianopol că acum când sultanul deţine Oradea, are în mâinile sale cheile Vienei". Imediat după cucerirea cetăţii, otomanii au iniţiat refacerea bastioanelor distruse în asediu, după cum notează şi Molin: „Ali paşa fortifică Oradea, şi îşi pune în mişcare armata spre graniţele Ungariei, şi spre Croaţia are 6 mii tătari încartiruiţi"[37].

Printre cei care au scris despre evenimentele din Principatul Transilvaniei s-a numărat şi benedictinul francez Casimir Freschot (Morteau [Franche-Comté], 1640?-Luxeuil [Burgundia], 1720)[38], care a trăit multă vreme în Italia[39]. A locuit şi la Veneţia, unde a tradus şi editat câteva

[32] L. Borcea, *Contribuţii la istoria oraşului Oradea*, p. 109.

[33] F. Ciure, *Cucerirea Oradiei de către otomani (1660)*, p. 114.

[34] Contele Giovanni Ferdinando Portia, consilier al împăratului Leopold I în perioada 1657-1665.

[35] F. Ciure, *Cucerirea Oradiei de către otomani (1660)*, p. 114.

[36] *Ibidem*, p. 114-115.

[37] *Ibidem*, p. 115.

[38] Béla Köpeczi, *Olasz írók Magyarországról a XVIII század elején*, în *Magyar Könyvszemle*, vol. 115, nr. 2, 1999, p. 174.

[39] Referitor la Freschot a se vedea: Gaetano Melzi, Giovanni Antonio Melzi, Gaetano Zardetti, *Dizionario di opere anonime e pseudonime di scrittori italiani o come che sia aventi relazione all'Italia*, vol. II, *H-R*, Milano, 1852, p. 337; Emile Gigas, *Lettres inédites de divers savants de la fin du XVIIe et du commencement du XVIIIe siècle*, 11, *Lettres des Bénédictins de la Congrégation de St. Maur*, vol. I, *(1652-1700)*, Copenhaga-Paris, 1892, p. 258; Carlo Gozzi, *Memorie inutili*, în *Letterati, memorialisti e viaggiatori del Settecento*, coord. Ettore Bonora, Milano-Napoli, 1951, p. 354; Françoise Knopper-Gouron, *Le bénédictin Casimir Freschot pendant la guerre de succession d'Espagne: patriotisme d'Empire, anti-protestantisme et*

lucrări istorico-geografice, inclusiv un cunoscut volum despre istoria nobilimii veneţiene[40] şi o carte despre istoria Regatului Ungariei, apărută în 1684, adică la un an după eşecul asediului otoman al Vienei. El menţionează căderea Oradei în faţa turcilor: „LEOPOLD ca regulă a prudenţei politice şi-a trimis forţele sub comanda generalului Souches în Vngheria, pentru ca acesta să primească de la văduva lui Rákóczi cetăţile din comitate, care au fost acordate în timpul vieţii acestui principe, şi pentru că au oftat la progresele otomanilor atunci când aceştia au înaintat în detrimentul Regatului; dar generalul imperial nu a avut numai un obstacol de depăşit, pentru că, deşi prinţesa, la rândul ei, dorind să-l mulţumească pe împărat prin predarea acestor cetăţi, aşa cum de fapt s-a întâmplat cu unele, care au primit garnizoana imperială, Oradea, care a fost cel mai importantă din Transilvania, refuzând orice ajutor străin, a căzut în curând pradă forţelor otomane, care după patruzeci şi şapte de zile de asediu au forţat-o să tolereze un jug foarte crud, salvare încercată în zadar, şi de generalul Souches, şi de la Sdrin, care a ajuns acolo prea târziu să i-o aducă”[41].

Marea pierdere a Oradiei pentru creştinism este relevată şi în alte cărţi apărute la Veneţia: „în anul 1660, în luna iunie, cetatea a fost din nou asediată de Ali Bassà cu cincizeci de mii de turci şi a atacat-o cu atâta furie cu lovituri de tunuri şi asalturi, încât conducerea şi cu cetăţenii, după ce şi-a pierdut campionul şi comandantul, pe colonelul Ratz Ianos, nu atât din lipsă de provizii şi muniţie, cât de soldaţi, a ajuns să accepte capitularea, datorită faptului că nu spera în niciun ajutor, iar pe 7 august a urmat ieşirea nefericiţilor 200 de soldaţi, rămaşi din 2000 şi câţiva cetăţeni, care au mărşăluit spre Debrecen cu 300 de căruţe; şi în felul acesta, acea cetate regală cheie a Ungariei şi a Transilvaniei a ajuns în mâinile duşmanilor creştinătăţii”[42]. Intrarea Oradiei în stăpânirea otomanilor a fost descrisă într-o manieră similară şi în alte lucrări: „prin forţa armelor s-au văzut constrânşi acel Prezidiu şi locuitorii să-i cedeze Cetatea lui Ali Paşa, care în 1660 a atacat-o cu 50.000 de combatanţi; pentru că în afara morţii lui Ratz Ianos, care era comandantul ei, zi de zi vedeai micşorându-se şi garnizoana şi proviziile, şi din ce în ce mai disperaţi în speranţa de a avea un ajutor valid, în data de şapte a lunii august s-a reuşit anihilarea rezistenţei acelui curajos Prezidiu, care împreună cu cetăţenii, cu 300 de care s-a îndreptat spre Debrecen, şi astfel această importantă cetate cade în mâinile duşmanului comun. Mare pierdere a fost această cetate pentru creştinătate, căci, pe drept, i se putea spune Zid al Regatului”[43].

Operele lui Girolamo Brusoni[44], în special *Le Campagne dell'Ungheria Degl'Anni 1663 e 1664*, reflectă evenimentele care au văzut Transilvania implicată în lupta dintre cele două imperii din a

---

jansénisme, în *Francia. Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte*, nr. 12, 1984, p. 271-282; B. Köpeczi, *Casimir Freschot, az antikvitás és Magyarország*, în *Magyar Könyvszemle*, vol. 117, nr. 2, 2001, p. 167-172.

[40] Casimiro Freschot, *Li pregi della nobiltà veneta abbozzati in un giuoco d'arme di tutte le Famiglie. Presentato al Serenissimo Principe, et Eccellentissimo Senato da D*[*omino*] *Casimiro Freschot B*[*enedettino*], in Venezia, appresso Andrea Poletti, 1682; a se vedea: E. A. Cicogna, *Saggio di bibliografia veneziana*, Veneţia, 1847, vol. I, p. 314.

[41] IDEA GENERALE DEL REGNO D'VNGHERIA, Sua Descrittione, Costumi, Regi, e Guerre; *Con i motiui dell'vltima solleuatione,* Inuasione de'Turchi, Assedio, e Liberatione DI VIENNA, E progressi dell'Armi Cristiane. *Al Reverendissimo Padre* D. PIETRO SAGREDO Abate, e Presidente Generale della Congreg. Casinense. DA D. CASIMIRO FRESCHOT B. IN VENETIA, M. DC. LXXXIV. Per Lorenzo Marchesini all'Insegna della Sapienza. *Con Licenza de'Superiori, e Priuilegio*, p. 41.

[42] *L'origine del Danubio*, p. 122.

[43] *L'Vngheria compendiata dal sig. co: Ercole Scala*, p. 55-56; vezi şi *Distinta relatione*.

[44] S-a născut probabil în 1614 în Badia Vengadizza, în Polesine. Educaţia sa a început la Badia, de unde s-a mutat la Ferrara în jurul anului 1621. Aici a început să studieze literatura, dreptul, filozofia, teologia, obţinându-şi diploma la Padova. A făcut parte din *Academia degli Incogniti*, cea mai mare academie veneţiană din acea perioadă, din care făceau parte, printre alţii, Giovan Francesco Loredan, Maiolino Bisaccioni, Galeazzo Gualdo Priorato. Intervenţiile sale în cadrul adunărilor au fost publicate într-un volum apărut la Veneţia în anul 1641, cu titlul *Gli aborti*

doua jumătate a secolului al XVII-lea. La 1 august 1664, forţele creştine au obţinut o mare victorie asupra inamicului, iar după nouă zile s-a semnat Pacea de la Vasvár, care a sancţionat cedarea cetăţilor Ineu, Caransebeş şi Oradea către Poartă. „Condiţiile armistiţiului dintre cele două imperii" sunt prezentate de către Brusoni: „ca Transilvania să rămână în termenii ei străvechi şi în posesia privilegiilor sale sub conducerea prinţului Apafi. Ca cetatea Oradea ocupată de turci, în timpul vieţii lui Rákóczi să fie rezervată de acelaşi, că cele două comitate Sătmar şi Szabolcs care au fost cedate de împărat aceluiaşi Rákóczi în timpul vieţii sale, rămân acum M. S. fără ca principele Transilvaniei, şi cu atât mai puţin Poarta, să le poată pretinde. Ca micul dar puternicul Săcueni, care este considerat o garnizoană rebelă sub conducerea unui comandant ardelean, să fie demolat [...]"[45].

Un jurnal[46] al succeselor militare habsburgice în campaniile din anii 1684-1685 în Ungaria punctează sistematic acţiunile în care este implicat Emeric Thököly şi adepţii săi în cauza comună antihabsburgică[47], până în momentul arestării şi încarcerării acestuia la

---

dell'occasione. În anul 1655 publică prima sa operă cu caracter istoric: *Storia delle guerre d'Italia dal 1635 al 1655*, retipărită în 1657 şi 1661, iar cu titlul definitiv *Historia d'Italia*, în 1671, continuând cu *Istorie Universali d'Europa*, publicate în două volume la Veneţia în 1657. Se pare că Brusoni ar fi pregătit în 1688 al treilea volum din *Istorie* care nu a fost însă publicat. Un extras din cele două opere precedente e lucrarea *Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi*, publicată la Veneţia în 1673 şi retipărită la Bologna trei ani mai târziu, cu o mai mare utilizare a unor documente de primă mână. Poate în vederea continuării lucrării *Istorie universali* Brusoni a publicat la Veneţia în 1665 numeroase documente referitoare la *Campagne dell'Ungheria*, operă de pură compilaţie. Ultima informaţie referitoare la persoana sa este din 26 iulie 1686 când cere permisiunea Casei de Savoia de a se reîntoarce de la Torino la Veneţia, însă nu se ştie dacă i-a fost acordată (Gaspare de Caro, *Girolamo Brusoni*, în *Dizionario biografico degli Italiani*, XIV, Roma, 1972, p. 712-720); referitor la Brusoni a se vedea: Gino Luzzatto, *Cenni intorno alla vita e alle opere storiche di Girolamo Brusoni*, în *Ateneo Veneto*, XXI, 1898, p. 272-306; *Ibidem*, în *Ateneo Veneto*, XXII, 1899, p. 6-26, 226-244; Benedetto Croce, *Storia dell'età barocca in Italia*, Bari, 1929, p. 103, 105, 116.

[45] *Le Campagne dell'Ungheria degl'Anni 1663 e 1664, raccolte, e descritte da Girolamo Brusoni, e dedicate all'Ilustrissimo, ed Eccellentissimo Signore, il Signor Filippo Giuliano Mazzarini Mancini Duca di Nivers, e di Donziois, Pari di Francia, Cavalliere, Commendatore de gli Ordini del Re Christianissimo, Luogotenente de' Gran Moschettieri di Sua Maestà, Governatore, e Luogotenente per la M. S. de' sudetti Paesi, Governatore della Rocella, Bruage, Isola de i Re, e Paesi d'Aulnis, ecc.*, in Venetia, MDCLXV, Appresso Valentino Mortali, con Licenza de' Superiori, e privilegio, p. 136.

[46] *DIARIO de'successi dell'Armi Cesaree NELL'VNGHERIA DOPO LA PRESA DI STRIGONIA, nelle due Campagne MDCLXXXIV E MDCLXXXV sotto il Comando dell'Alt[ezza] Sereniss[ima] del Sig[nor] DVCA DI LORENA*, VENETIA, per Combi e La Noù, CON LICENZA DE' SVPER., 156 p.

[47] Emeric (Imre) Thököly şi-a asumat rolul de comandant al revoltei antihabsburgice încă din anul 1678. Căsătoria cu Elena Zrinyi (Zrínyi Ilona; Jelena Zrinska), văduva principelui Francisc Rákóczi I, ce a moştenit mari domenii în Slovacia, i-a oferit mijloacele necesare pentru realizarea unei politici antihabsburgice şi obţinerea sprijinului otomanilor. Referitor la campaniile militare ale lui Emeric Thököly, a se vedea: Virgil Zaborovschi, *Istoria politicei externe a celor trei principate, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, de la asediul Vienei (1683) până la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, Bucureşti, 1925, p. 17-45; Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 112-145; Carla Corradi, *Una curiosa eco veneziana della guerra contro il Turco in Ungheria*, în *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo*, vol. îngrijit de Vittore Branca, Leo S. Olschki Editore, Florenţa, 1979, p. 193-215; B. Köpeczi, *L'eco italiana delle lotte per l'independenza ungherese contro gli Asburgo nella seconda metà del secolo XVII*, în *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, coord.: B. Köpeczi, Péter Sárközy, Budapesta, 1982, p. 23-33; László Benczédi, *The warrior estate in the Seventeenth century with special reference to the Thököly uprising (1678–1685)*, în *War and society in Eastern Central Europe*, vol. III, *From Hunyadi to Rákóczi, war and society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, vol. editat de János M. Bak, Béla K. Király, New York, 1982, p. 351-365; Ekkehard Eickhoff, *Venezia, Vienna e i Turchi, bufera nel Sud-Est europeo*, 1645-1700, Milano, 1991, p. 370; Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Campaniile Generalului Federico Veterani în Transilvania şi Banat (1686-1694) (după memoriile sale) (I)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XVII, 1999, p. 183-201.

Oradea[48]: „Contesa Thököly s-a oferit să primească garnizoane germane în toate castelele ei, excepție făcând Munkacs, pe care l-a implorat pe Majestatea Sa să-l lase tânărului Principe Rákóczi, fiul din prima sa căsătorie, din care se vede că acum toată Ungaria Superioară era redusă din nou la ascultare, iar Rebeliunea s-a stins total, soldații lui Thököly unindu-se cu cei ai împăratului; nemairămânând decât câțiva dintre slujitorii săi, unii fugind dintr-o parte sau alta. Au adus și scrisorile menționate mai sus: că pașa de Oradea, după ce l-a chemat la el pe Thököly, sub pretextul că ar avea de transmis lucruri de cea mai mare importanță, l-a arestat și l-a pus în lanțuri"[49]. Vestea arestării lui Thököly a ajuns la magistratura venețiană a inchizitorilor de stat cu scrisorile pe care secretarul Antonio Paolucci[50] le-a trimis, la 30 noiembrie 1685, de la Constantinopol: „sub pretextul reducerilor din cauza problemelor de război, Poarta l-a prins pe Thököly la Oradea, l-a arestat și trimis la Belgrad"[51]. Acțiunile antihabsburgice ale lui Emeric Thököly au continuat chiar și după ce a fost eliberat din închisoare, așa cum a dezvăluit la 23 februarie 1687 marele dragoman Tommaso Tarsia[52]: „Thököly de la Oradea i-a scris aici primului vizir că se află la comanda a 3.000 de oameni și că era în măsură să se opună destul de mult avansurilor imperialilor, dar că îi lipsesc banii și, în același timp mijloacele de a fi ajutat de acasă, soldații săi fiind exasperați de privarea de solde, putând fi într-o zi trădat de ei și predat fortelor împăratului, a insistat [...] pentru ca numitul Prim Vizir să strângă 50 de mii de reali și să se înțeleagă cu agenții lui Thököly pentru a ajunge cât mai curând în posesia lui"[53]. „În această perioadă Thököly și-a stabilit reședința la Oradea"[54], scria și Nicoló Beregan, care certifica sosirea subvenţiilor financiare primite de la otomani și din Franța[55], în orice caz nu suficient pentru a încetini înaintarea armelor habsburgice.

---

[48] *GIORNALE DEL CAMPO CESAREO DELL'ANNO MDCLXXXV*, p. 1, 58, 119, 129.

[49] *Ibidem*, p. 151-152.

[50] Antonio Paolucci era în 1684 „giovane di lingua" în cadrul reprezentanței diplomatice venețiene de la Costantinopol, ulterior fiind promovat secretar, în paralel îndeplinindu-și și atribuțiile de dragoman; referitor la activitatea desfășurată de Paolucci la Costantinopol a se vedea Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia*, Milano, 1994, p. 107, 255, 352, 484.

[51] F. Ciure, *Il problema transilvano (1660-1695) nei dispacci dei rappresentanti diplomatici e dei dragomanni veneti presso la Porta*, în *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, vol. îngrijit de Cr. Luca, G. Masi, Andrea Piccardi, Editura Istros, Brăila-Veneția, 2004, p. 188. Din cauza atitudinii sale duplicitare, Thököly a fost arestat de către otomani, la 15 octombrie 1685, iar după dezmembrarea armatei sale, 5.000 de rebeli au reușit să se refugieze la Munkacs, oraș pe care Elena Zrinyi l-a apărat eroic de asediul imperialilor timp de trei ani, până în ianuarie 1688, când s-a predat generalului Caraffa (Jean Nouzille, *Transilvania zonă de contacte și conflicte*, Cluj-Napoca, 1995, p. 179).

[52] Referitor la activitatea lui Tommaso Tarsia, a se vedea Giuseppe Paladino, *Due Dragomanni veneti a Costantinopoli* (*Tommaso Tarsia e Gian Rinaldo Carli*), în *Nuovo Archivio Veneto*, XVII, 1917, p. 185-200; mai mulți membri ai familiei Tarsia au fost dragomani în serviciul Veneției: de exemplu, tatăl lui Tommaso și a lui Giacomo Tarsia, Cristoforo Tarsia, a fost dragoman, în timp ce unchiul lor a îndeplinit până la moarte această funcție în Corfu; a se vedea și Andrei Pippidi, *Tre antiche casate dell'Istria, esempi per lo sviluppo di un gruppo professionale: i dragomanni di Venezia presso la Porta*, în *Quaderni della Casa Romena di Venezia*, 4, 2006, p. 69-76; Cr. Luca, *Notes on the family wealth and career progression of Cristoforo Tarsia and his sons, Dragomans of the Venetian Embassy in Constantinople* (*1618-1716*), în *Acta Histriae*, 21, nr. 1-2, 2013, p. 39-56.

[53] F. Ciure, *Relațiile dintre Veneția și Transilvania în secolele XVI-XVII*, Editura Istros a Muzeului Brăilei – Editura Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, Brăila-Oradea, 2013, p. 139.

[54] HISTORIA DELLE GUERRE D'EUROPA Dalla Comparsa dell'Armi OTTOMANE NELL'HUNGHERIA L'anno 1683. Di NICOLA BEREGANI NOBILE VENETO. PARTE SECONDA. IN VENETIA, Appresso Bonifacio Ciera. M DC. XCVIII. Con Licenza de'Superiori, e Privilegio, p. 170-171.

[55] *Ibidem*, p. 185.

În ciuda eforturilor Porţii, armata imperială a reuşit să ocupe noi cetăţi în Transilvania, pe care Paolucci însuşi le-a raportat inchizitorilor de stat la 30 iunie 1692: „i-au scris mai întâi de la Belgrad şi apoi i-au raportat prin viu grai că forţele imperiale sunt cu adevărat valide, împărţite între Transilvania, Bosnia şi Oradea, despre care acum se zvoneşte că ar fi capitulat"[56]. Şi Consiliul celor Zece, din 13 septembrie 1692, a discutat despre pierderea de către otomani a Oradiei: „imperialii s-au umflat şi în acele zone, după căderea Oradiei, la care, cu regret infinit, s-a aflat că a contribuit foarte mult Heisler, prin urmare se îndrepta cu toate forţele împotriva lui Thököly care îl eliberase[57] şi, de asemenea, împotriva vizirului destituit, despre care lăsase să se înţeleagă altceva"[58].

Căderea Oradei în mâinile imperialilor a fost descrisă pe larg într-un opuscul tipărit la Veneţia în acelaşi an[59]: „generalul Baron Heisler a fost expediat în luna aprilie 1692, nu numai să continue blocada, ci să instituie un asediu eficient acelei îndârjite cetăţi. Ajuns în apropiere, unindu-se cu alţi generali, a condus cu o şi mai mare grijă atacul, deschizând tranşeele la 1 Mai, iar prin ridicarea de baterii, la fel şi cu tunuri şi mortiere au început să bată cu vigoare cetatea; între timp trudind să devieze apa din şanţul care-o înconjoară" şi să ridice două redute în faţa Bastionului Aurit şi a Bastionului Ciunt. „Extinse tranşeele, a fost trasată o linie de bătaie de-a lungul râului Criş, asigurând-o cu o puternică redută situată pe un deal, cealaltă ridicată în interiorul fortificaţiei. Din partea asediaţilor a continuat apărarea, care din 7 mai s-a făcut şi mai cu vigoare, aruncând asupra Imperialilor un foc imens, lansat cu o frecvenţă neîncetată de tragerile de tunuri şi muschete pentru a stopa avansarea tranşeelor de legătură. Pe partea opusă a atacului s-a înteţit artileria grea asupra bastioanelor, astfel că din a 9-a zi s-au dublat stricăciunile provocate de turci lucrărilor imperialilor, încercându-se pe cât posibil înlăturarea lor. Aruncatul pietrelor provoca mari inconveniente muncitorilor, dar ridicată în tabără noua baterie de mortiere au fost aşa de bine direcţionate atacurile împotriva cetăţii, încât cu lansarea de bombe şi de pietre au fost provocate daune grave; şi în ziua de 10 a lunii s-au auzit strigăte puternice deasupra bastioanelor, dovadă a chinului permanent la care erau supuşi atât conducătorii, cât şi locuitorii"[60]. Detaliile continuă să abunde, chiar dacă „timp de două zile ploile au întrerupt operaţiunile; dar la fel de viguros au fost reluate la 12 Mai", haiducii avansând cu golirea şanţului, astfel că în data de 13 asediaţii s-au văzut nevoiţi să riposteze cu forţa a 500 de oameni, pentru ca din data de 14 până pe 17 să se bombardeze neîncetat, ulterior fiind mărite bateriile cu 9 tunuri mari. „Zilnic ajungeau dezertori care informau despre confuzia, mortalitatea, penuria şi starea precară în care se aflau asediaţii, care cu la fel de mare constanţă din partea agăi ienicerilor erau încurajaţi să se apere în speranţa unui ajutor imediat: pentru obţinerea lui, după multe diligenţe, l-a trimis pe un anume Hassam Saim ca martor viu al nenorocirii lor. Pe parcursul a două zile au avansat atât de tare operaţiunile creştinilor, că apa din şanţ se micşorase la înălţimea a jumătate de om, iar din cauza loviturilor de tun deja se deschideau două breşe în

[56] F. Ciure, *Relațiile dintre Veneția și Transilvania în secolele XVI-XVII*, p. 140.

[57] La 21 august 1690, cu ajutorul domnului Ţării Româneşti, Constantin Brâncoveanu, și cu sprijinul otomanilor și al tătarilor, Thököly a obţinut victoria împotriva armatei imperiale în bătălia de la Zărnești, la sud-vest de Brașov, în care generalul Donat Heissler a fost capturat (Vezi: Constantin Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu – Zărnești 1690* – , București, 1989). Ulterior a fost eliberat în schimbul soției lui Thököly, Elena Zrinyi.

[58] F. Ciure, *Relațiile dintre Veneția și Transilvania în secolele XVI-XVII*, p. 140.

[59] Vezi: F. Ciure, *Cucerirea Oradiei de către imperiali (1692) într-un izvor venețian contemporan*, în *Crisia*, XLVIII, 2018, p. 125-134.

[60] *Ibidem*, p. 129.

cetate în faţa focului continuu, a săgeţilor de pietre, a focurilor incendiare aruncate de apărători"[61]. Ajunse la faţa locului cele trei regimente, Heister, Heuschin şi Herbestein, se intensifică atacul, astfel că: „la 24 mai erau finalizate tranşeele de legătură până la şanţ şi apa evacuată, cum de altfel au fost deschise breşele în bastioanele ostile" ca urmare a ajutoarelor sosite de la Buda, constând în ghiulele, praf de puşcă şi altele. „Prin urmare noaptea un caporal urcat pe o breşă să vadă dacă ascensiunea este posibilă, şi-a înfipt arma agăţându-şi de ea eşarfa; surprinşi de acest fapt turcii au făcut un nou retranşament deasupra ambelor bastioane, distribuind Paşa fiecărui ienicer doi ducaţi şi 10 livre de pesmeţi pentru a-i încuraja să-i respingă în breşe pe asaltatori. Atacurile devenind din ce în cei mai viguroase, şi dându-se foc în 31 unui depozit de pulbere, operaţiunea a provocat mari daune asediaţilor, căci astfel s-au distrus mare parte dintre bastioane, lărgindu-se mult breşele"[62]. Situaţia devine atât de dificilă pentru asediaţi, că: „guvernatorul a încercat un armistiţiu de patru zile, cu promisiunea că dacă nu ar fi primit ajutor în acest timp ar fi luat altă hotărâre"; dar generalul Heisler, realizând că se făceau ample reparaţii asupra bastioanelor pentru a putea rezista până la sosirea ajutorului aşteptat din partea lui Emeric Thököly, care urma să vină de la Timişoara cu 25 000 de oameni, nu are de gând să dea ascultare acelei propuneri, „ci continuă cu şi mai mare fervoare acţiunile împotriva cetăţii, pentru ca în data de 5 să dea asaltul final şi să demonstreze valoarea armelor imperiale"[63]. „În acest sens, făcând să sară în aer un alt depozit în partea unde era breşa, s-a lărgit din nou, cu succes, punctul de intrare; avansând trupele noastre la asalt s-au poziţionat 600 dintre ei deasupra breşelor", atacul atinzându-şi scopul: „la acest succes, s-a năruit orice speranţă a inamicului, turcii luând hotărârea să se predea de bună voie[64], permiţându-li-se să iasă cu arme şi bagaje; şi în ziua dedicată solemnităţii Venerabilului Trup al lui Hristos le-au încredinţat imperialilor două porţi ale cetăţii pentru siguranţa capitulării şi până când ar fi ajuns căruţele care să-i conducă la graniţele convenite, după cum a adus veste colonelul Porta expediat în mod expres la Împărat. Astfel, după 32 de ani de jug barbar a fost restituită această importantă cetate suveranului ei legitim şi dominaţiei catolice, pentru mărirea victoriilor pe care Dumnezeu le acordă creştinismului"[65].

După cum reiese din pasajele lucrărilor citate mai sus, din *dispacci* ambasadorilor și din rapoartele călătorilor care au trecut prin Oradea, veneţienii cunoşteau importanţa strategică a oraşului, a cetăţii și a catedralei sale, aveau informaţii despre locuitorii săi, totodată erau la curent evenimentele politice care i-au influenţat destinul, astfel încât se poate spune că „oglinda veneţiană" reflectă o imagine veridică și aproape completă a realităţilor orădene din acea perioadă de timp. Sunt punctate momentele importante din trecutul oraşului Oradea, cele două asedii, cel otoman de la 1660, precum și cel habsburgic, din 1692, prezentate în detaliu. Se remarcă preluarea aproape *ad litteram* a unor informaţii și difuzarea lor pe scară largă pentru aducerea la cunoştinţa publicului veneţian a realităţilor din această parte a Europei.

[61] *Ibidem*, p. 129-130.
[62] *Ibidem*, p. 130.
[63] *Ibidem*.
[64] Referitor la condiţiile armistiţiului, a se vedea *Istoria oraşului Oradea*, p. 157-158.
[65] F. Ciure, *Cucerirea Oradiei de către imperiali (1692)*, p. 130.